

MARTONOSI PANASZLEVÉL 1641-BŐL

RAJSLI ILONA

1. 1. Feltáratlan értékek rejtőznek még levéltáraink, magánkönyvtáraink és -gyűjteményeink polcain — ezt példázza egy, a közelmúltban végzett helytörténeti kutatás is. A Kanizsai Monográfia előmunkálatai során Dobos János magiszter eddig még publikálatlan martonosi panaszleveleket bocsátott rendelkezésemre.

Ezek a korai, XVII. századi szövegek a nyelvtörténet teljes értékű forrásai, de a helytörténet, a művelődéstörténet, a szociográfia is értékes dokumentumát kapja vidékünk 1600-as évekbeli történéseinek.

1600-as évekbeli írott emlékről lévén szó, talán nem is tűnik annyira korainak a levelek anyanyelvűsége, hiszen a magyar nyelvű írásbeliség tájainkon századokkal előbbre tehető; az eretnekmozgalmak nyomán kibontakozó kódexirodalom terjedelmében, valamint a vallásos ihletésű szövegek megformálásának igényében is túlszárnyalja ezeket a rövid lélegzetű, a falu nehéz sorsát megszólaltató írásokat.

Ami mégis fontossá, mondhatnánk ellenállhatatlanná teszi e kb. 350 éves levelek tanulmányozását, éppen az a közvetlen, keresetlen hang, a szövegből áramló életszerűség, amely a kristálytisztá magyarsággal megformált mondatok útján betekintést enged szűkebb környezetünk emberének életébe, küzdelmeibe.

Másrészt pedig fontos tekintetbe venni e levelek megírásának a körülményeit is. Olyan időszakból valók, amikor a török hódoltság és a földesúri kizsákmányolás kettős szorításában él e terület népe, amikor virágzó falvak néptelenednek el egy csapásra a várakból kirohanó „adószedő” katonaság vagy a gyakori hadátvonulás nyomán.

1. 2. Martonos község a XVII. század folyamán közvetlenül, illetve a szegedi tiszttartóság közreműködésével igen sokszor kényszerül a királyi kamarához fordulni kéréssel, panasszal.

E levelek jegyzéke még nem teljes, noha a múlt század végétől napjainkig több jeles történész érintette ezeket az írásokat valamilyen szempontból.

1. 3. Iványi István *A Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvének* XII. évfolyamában Martonosról szólva megemlíti ugyan

az 1670-es évekbeli, a pusztagyházi puszta ügyében történt levélváltást, s utal az eredeti levelek lelőhelyére is, de a panaszlevelek soráról nem szól.

Reizner János *Szeged történetében és az Oklevéltárban* már megjelenik néhány adat e területről, de amint Borovszky Samu Reizner-recenziójából kitűnik, Reizner korántsem merítette ki a Pozsonyi Kamarához írt levelek gyűjteményét; Martonos és Tápé község leveleit „nemcsak hogy nem nézte át, hanem úgyszólván teljesen mellőzte” — állapítja meg Borovszky, majd hozzáteszi: „Mind e levelek egytől-egyig megbecsülhetetlen adalékul szolgálnak arra a korra, midőn Magyarország déli részein Szeged volt a magyarságnak végső expositurája.” (*Századok*, 1900. 637. l.)

Borovszky — egyébként igen alapos, részletező és bíráló hangnemű írásában — közzéteszi azoknak a szegedi, tápéi és martonosi leveleknek a regesztával ellátott jegyzékét, amelyeket más irányú kutatásai során talált, s ezt a következő megokolással teszi: „... ezeket nemcsak azért tartom kötelességemnek itt közrebocsátani, hogy velők Szeged Oklevéltárát kiegészítsem, hanem azért is, mert annak a borzalmas küzdelemnek, melyet az Alföldnek ez a szívós magyar lakossága a török világban kifejtani volt kénytelen, a legékesebben szóló bizonyítékai” (*Századok*, 1900. 637—638. l.).

E többlapnyi, itt-ott idézettel gazdagított adatsor 17 martonosi levelet rögzít.

1. 4. A későbbi helytörténeti, művelődéstörténeti és egyéb tanulmányokban és gyűjteményekben is felbukkannak a martonosi levelekre vonatkozó utalások. Bálint Sándor *A szegedi nemzetben* Borovszkytól vesz át egy levélrészletet; Muhi János *Mesélő múlt* című helytörténeti írásaiban Martonos 1617-i „földulás”-át a Reiznertől átvett szegedi levéllel mondatja el.

Gyertyai Péter *A tiszai korona-kerület újranevesedése a XVIII. században* című tanulmányában Martonosról szólva Reizner János megjelentetett levelét említi, és egy olyan új adatot közöl (1643. jún. 14-ei levél), amely még Borovszkynál sem szerepel.

A martonosi levelekre vonatkozó adatok, utalások ismertetésének teljességét mellőzve érdemes még azt kiemelni, hogy a korszerű felépítésű, igényes forrásgyűjtemény, a *Csongrád megye évszázadainak* történelmi olvasókönyve sem tartalmaz egyetlen itteni panaszlevelet sem.

1. 5. A most előkerült levelek (szám szerint 5: 1617, 1618, 1626?, 1640?, 1641) műfajuk szerint egyaránt panaszlevelek; nehézség, gond, sokszor a végső kétségbeesés íratta meg őket. Külön értékük, hogy ketőt közülük (1618 és 1626) Borovszky sem említt, egyet pedig nem tudunk megnyugtatóan azonosítani az általa 1640. május 20-ának tartott levéllel.

A levelek megírójának személye homályban marad, az aláírás mindig egyik esetben: martonosi bírák és polgárok. Az ő nevükben önti for-

mába a kérést, panaszt Bálint Sándor szerint egy szegedi deák vagy barát, noha adatok tanúskodnak arról, hogy martonosi diákok is megfordultak a középkori híresebb tanintézményekben.

A levelek kézírása mindenesetre gyakorlott, a hivatalos levelezésben jártas emberre vall, a címzés, a megszólítás, az aláírás formulái gördülékenyek.

2. MARTONOSI PANASZLEVÉL 1641-BŐL

2. 1. A magyarországi Országos Levéltár „pecsétetes levelei” között található ez a panaszlevél. Egy kéz írása, íródeáké vagy baráté, aki a martonosi hatósági személyek kérését és panaszát tolmácsolja a Pozsonyi Kamarának. A levélben panasszal fordulnak a Kamarához a rájuk nehezedő török sanyargatás miatt, valamint halasztást kérnek az ősi, jelképes haladó elküldésében. A levél igazi célja azonban a Martonosra is kivetett új állami adó (portapénz) kivetése elleni tiltakozás. Érdemes megjegyezni, hogy Tápé is ugyanekkor (1641. máj. 4.) fordul a Kamarához, kérve, hogy védje meg őket a Heves megyei alispán portapénz-követelésétől. Egy későbbi (1647-i) taxajegyzékből tudjuk, hogy a Kamara nem védte meg őket.

A levél szövegében megtalálható az írás időpontja is. Eredetileg háromba volt hajtva, és a szöveg hátlapján van a latin nyelvű címzés.

Az Országos Levéltárba kerülésének körülményei ismeretlenek. Itteni lelőhelyének jelzete: E 213 fond: Városi és községi pecséttel ellátott iratok a XVI—XIX. századból 2. doboz Bács-Bodrog m. I.

2. 2. A LEVÉL OLVASATA

Mindön tisztessöges szolgálatunkat ajánljuk Nagyságtoknak, kívánonk Nagyságtoknak Istentül mindön kívánsága szörint való jókat, mind az Nagyságodhoz tartozókkal egyetemben nagy boldogul megadatni. etc.

Ez levelünknek rendiben köllték Nagyságtokat megtalálnonk, tudnia illik, most e(l)jőve esztendőre szokott ajándékot Királ urunk ó Felsege Kamarájára küdünk az mi falubeli embörünktül Nagyságtoknak, mely szokott ajándékot esztendőről esztendőre tartozonk Nagyságtoknak reprezentálni. Küdünk Nagyságtoknak 20 szívoit pozsárt, 2 söregét, Ismég 120 nádas halat. Annak felette 30 kecsigét, igaz ötven vónna, hidgye Nagyságtok, hogy a többit is felküdünk jövendő esztendőben, most nem találtuk, mert sem az vizek nincsennek olyanok, mint azelőtt; eleget töreködtünk mindönfelül, de semmiképpen nem tehattük szörít. Kérjük Nagyságtokat, mind kicsin(ytól) nagyig, azon minket ne háborgasson Nagyságtok, jövendő esztendőben felküdük többivel együtt: 5 bokor csizmát és deáknak egy papucsot kapcástul.

Annak felette alázatosan könyörüg Nagyságtoknak, mind kicsin(ytól) Nagyig egész falujúl, hogy minket erre porta pinzre ne erőltessenek,

mely pinz porta, nem tudjuk vagyonn(-e) Nagyságtoknak akarattjából, mert mi olyan nagy ínségben vagyunk az idegen nemzetség miatt, kit sohasem hallott Nagyságtok. Ha Római szentegyház minket, és községünk nem tartotta vónna, régen elfutottunk vónna erről a helyről. De ezön gondolván minthogy mindönfelül Kálvinista vallást tartanak, lelünkét örözvén sanyarúságot szenvedtünk. Mi is azon kérjük Nagyságtokat, kit eddig nem hallottuk, nem is attuk, ne erőltessétek Nagyságtok, mert avval fenyegetnek minket békek és Pasák, hogy fejünket mind egyig elszedik, most is három embörünk elfutott Tiszán által, mert tiszta partján lakink, onnét is által Török uru(n)knak egy pusztá telekje vagyon, mi egy általjában elmegyünk, jobban, hogysem mind magunkat levágassanak, és gyermekünkét rabba csináljanak, mert avval fenyegettek minket az idegen nemzetség. Ezeknek utánna Isten tartsa meg Nagyságtokat jó egészségben. Dátum Martonos die mai Anno 1641

MI, MARTONOSI BÍRÁK ÉS POLGÁROK, NAGYSÁGTOKNAK ALÁZATOS SZOLGÁI.

2. 3. A levél szövegében magyarázatra szorul néhány szó, kifejezés: *reprezentálni*: a latin *repraesento* szóból, 'készpénzben fizet' vagy 'terményt bead'

szívol pozsár: a *szívol szívatol*, *szíjal* szó halászati mesterszó, azt a műveletet jelenti, amikor a nagyobb halakat fölhasították, hogy hamarabb kiszáradjon. Herman Ottó *A magyar halászat könyvében* tágabb értelemben használja ezt a szót: szerinte a szárított hal pörölyvel való megtörése is szívolás. A *szívol* szó értelme a *szíjal* 'szeletekre hasít' — németül *aufschneiden* — értelemez áll legközelebb. A *pozsár* szó 'ponty' értelemben egészen az 1820-as évekig használatban volt. Ma már a legidősebb halászok sem ismerik ezt a halnevet.

sőreg: egyféle tokhal (Stör)

ismég: 'ismét, újra' (wiederunt) A levél kontextusában inkább 'és még' értelme van.

nádas hal: apróbb hal (a „derekas” hallal szemben)

bokor csizma: pár csizma

porta pénz: állami adófajta

sohul: sehol

3. 1. A levél megszólító része erősen formanyelvi szöveg, a falu népe alázatosan felajánlja szolgálatait a „Kamarás Uraknak”, s csak a kötelező udvariassági frázisok után mer rátérni mondanivalójára.

3. 2. A hódoltsági területek bonyolult adózási rendszerét ismerve szembevetendő a levél első részét képező „ajándék”-leírás. Martonos is azok közé a hódoltsági helységek közé tartozott, amelyeket a Magyar Kamara ebben az időben summa helyett bizonyos megszabott mennyiségű árucikk, hal felszállításával adóztatott.

Az értékesebb halaknak pontos számát is meghatározták, ezt nem volt könnyű mindig előteremteni. Levelünkben is találunk hivatkozást a vizekre; itt nyilvánvalóan a halászerületek elapadásáról van szó, amiért az előírt 50 kecsge helyett csak 30-at tudnak a Kamarára küldeni.

A történeti művek arról is szólnak, hogy a hódoltság területének védtelen népe a kötelező adófajtákon (egyházi tized, földesúri kilenced, földbér, megyei ún. házi adó, robot stb.), valamint a török félre történi adózásán kívül időnként kénytelen volt ajándékokkal megnyerni mind a török, mind a magyar fél kegyeit. Hal, szőnyeg, lábbeli stb. formájában ajándékokat vittek a Pozsonyi Kamarára, illetve a végvárak kapitányaihoz, hogy megnyerjék a hatalmasok védelmét a felvidéki portyázó hajdúcsapatokkal szemben.

Az itteni falvak népét ugyanis nemcsak a török sarcolta, nyomorgatta, hanem a magyar katonaság is, amely gyakran „megbízatásból” váltalta magára az adószedő szerepét.

A természetbeni adót szekerre rakva a falu lakossága volt köteles eljuttatni a Kamarára, a fosztogató katonák esetenként az „ajándékot” szállító védtelen szekereseket is megtámadták.

3. 3. A levél második részében a *portális adó* (levelünkben „porta pénz”) elleni tiltakozás foglal helyet. Az 1640-es években Szegednek és környékének is fizetnie kellett a vármegyék által adminisztrált állami, portális adót. A dikális összeírásban szereplő „porta” csupán adóegység, kiszámítása a lakosság vagyoni helyzete szerint történt, s nem a lakóházak számát jelentette. Egy portát tett ki ekkor 16 zsellér, vagy négy hatökrös gazda, illetve nyolc kétökrös gazda.

Martonos népe ebben a levélben a Magyar Kamarához fordul védelemért az újabb teher láttán. Szakály Ferenc említi, hogy a Kamara vagy nem tudta, vagy nem akarta megvédeni a martonosiakat, mert egy fennmaradt 1647-i jegyzék szerint Martonos 8 forinttal tartozott (Szakály: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*, 228. l.).

A magyar részre való adózás tehát nagyban megnehezítette a török uralom alatt egyébként is súlyos körülmények között sýnylödő nép sorát. A végső elkeseredésből fakadó elszántság hangja tör át a levél formanyelvén, a szokásos udvariassági szólamokon, már-már fenyegetésként hangzó mondat a következő: „mi egy áttaljában elmegyünk, jobban, hogysem mind magunkat levágassanak és gyermekünket rabbá csináljanak...” S hogy ez nemcsak pusztá fenyegetés részükről, a három elemekült falubeli példájával bizonyítják elszántságukat.

A súlyos szavak után, a levél végén újra alázatukról és szolgálatskészységükről biztosítják a „Nagyságos ur”-at.

3. 4. A meglepően egyenletes, szép kézírású levél híven tükrözi korának írásgyakorlatát. A kis és nagy kezdőbetű használatában, a külön- és egybeírás területén, a központoszásban tapasztalható következetlenségek az akkor még csak eszmélkedő normaszerűség felé mutatnak; pl. nagybetűt csak a fontosnak tartott szavak kapnak, a sorvégi elvá-

lasztás is igen különös: vízszintesen húzott két vonal (=) jelöli a sorvégen, de néha a következő sor elején is.

Mind funkcionális, mind pedig formai szempontból érdemes megfigyelni a *rövidítések változatos rendszerét* is.

Egyes betűknek *több paleográfiai változatát* is megtaláljuk a levélben, pl. az *s*-nek 3 formája van.

A levél írója *enyhén ö-ző nyelvjárású* lehetett, pl. mindön, szörint, embör; de néhány *i-ző* alakra is van példánk: pinz, nemzetsíg, ínsíg.

3. 5. A szöveg alaposabb nyelvi vizsgálatát itt most mellőzve, egy dolog — ami e szövegek korszerű feldolgozását és közlését megköveteli — mégis felszínre kívánkozik: *ez a téves olvasatból eredő hibák hagyományozódása.*

A jelen levél szövegének néhány mondatát Borovszky a *Századok* említett számában több olvasati hibával közli, pl. *örözvén* helyett *érezvént* olvas, szavakat hagy ki, és szórendet változtat.

Borovszky téves olvasatának egy része még tovább „formálva” bekerül az 1983-i *Szeged története* I. kötetébe.

Amennyiben az ilyen és hasonló típusú írott szövegek közlését egy, a nyelvtörténeti ismereteken alapuló szövegfeltárás előzné meg, el lehetne kerülni az olyan tárgyi tévedéseket is, amire pl. Szakály Ferenc könyvében bukkanunk, amikor a *szivatolt hal* kifejezésnek a szerző a *rák* jelentést adja.

Talán nem tűnik túlzott szörszálhasogatásnak, ha a történeti hűség és pontosság mellett egy bizonyos fokú nyelvi pontosságot és következetességet is elvárunk.

4. E rövid panaszlevél-szöveg a feudális bácskai falu életét, küzdelmét villantja elénk. Érdekes adatokat kapunk elődeink foglalkozásáról, életviteléről; ma már jórészt ismeretlen kifejezéseket, halneveket (pl. *pozsár, söreg*) fedezünk fel benne.

A levelet művelődéstörténeti, helytörténeti és egyéb értéke mellett felbecsülhetetlen forrásanyaggá teszi anyanyelvűsége. Tájegységünk embeérének spontán tisztaságú anyanyelve szólal meg benne, egy több száz éves nyelvhasználati forma, amelyet csak írott anyanyelvi források segítségével tudunk rekonstruálni.

Ez a levél tehát nemcsak fontos *történelmi dokumentum*, hanem pótolhatatlan nyelvtörténeti forrás — n y e l v e m l é k.